

Aktualijos

Dvidešimt antroji Jono Jablonskio konferencija

2015 m. spalio 2 d. Lietuvių kalbos institute įvyko 22-oji Jono Jablonskio tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvių kalba šiuolaikinėje mokykloje“. Pranešimų paklausti ir diskutijose dalyvauti atvyko svečių iš Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto, Švietimo ir mokslo ministerijos, Nacionalinio egzaminų centro, taip pat mokytojų lituanistų iš įvairių Lietuvos mokyklų.

Po sveikinimo kalbų ir įžanginio žodžio, kurį tarė ŠMM Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyriaus vyriausioji specialistė Nida Poderienė, konferenciją, skirtą suaktualėjusiai mokyklų kalbos problematikai, pradėjo **Laima Kalėdienė** (LKI). Pranešime „Norminės tarties ir kirčiavimo mokymas“ buvo pabrėžta, kad *bendrinės lietuvių kalbos* sąvoka dabar vartojama nevienareikšmiškai: ji reiškia ir sunormintą prestižinę kalbą, ir nacionalinį bendravimo kalbos variantą, kuriuo pastaruoju metu viešumoje kalba didžioji dalis Lietuvos gyventojų, net ir nelietuvių. Konstatuotina realiosios vartosenos normų kaita jaunimo kalboje: kokybinė ilgųjų ir trumpųjų balsių priešprieša tampa dinaminė. Atliktas eksperimentas parodė, kad sakinyje *Mergaitė pamosavo bálta skarele* pastaraisiais metais visuomenėje linkstama kirčiuoti (*su*) *baltà* (80–100 proc. atvejų). Profesorės nuomone, mokytis kirčiavimo ir tarties internete nelabai yra kur, ir pasitikrinti gana sunku. Šių dalykų mokymo pagrindai mokykloje keistini mažiausiai dėl dviejų priežasčių: a) dėl to, kad nyksta lietuvių akcentuacijos pagrindas – kokybinė ilgųjų ir trumpųjų balsių priešprieša; b) nemažos visuomenės dalies, ypač jaunimo, vertybinė orientacija grindžiama kitomis prestižinėmis normomis nei kodifikuotosios.

Tęsdamas šią temą, **Kazimieras Garšva** (LKI) kalbėjo apie Pietryčių Lietuvos mokinių kalbos polinkius ir jų vertinimą. Mokslininkas gausiais pavyzdžiais parodė, kad lietuvių ir slavų kalbų fonologinės sistemos skiriasi, tad Šalčininkų, Vilniaus ir gretimų rajonų mokiniai dažnai vietoj *é* taria *ie*, vietoj *o* – *uo* (pavyzdžiui, *tévas* – *tíevas*, *pónas* – *púonas* ir pan.). Didelis kalbos kultūros bei raiškos trūkumas – neišmokti tarti tvirtagališkų garsų ir vietoj *klaūsé* sakyti *kláusé*, *šveñtas* – *švéntas*. Niveliuojant fonologinius skirtumus, žodžiai net gali įgauti kitokią reikšmę. Reikia išmokti ir priešpaskutinio skiemens kirčiavimo taisyklę. Palankioms valstybinei kalbai nuostatoms šiuolaikinėje Pietryčių Lietuvos mokykloje trukdo tai, kad mokiniai izoliuojami nuo taisyklingai lietuviškai kalbančios aplinkos, daugelis jų mokytojų nemoka taisyklingos valstybinės

kalbos. Pranešėjo manymu, visų Lietuvos mokyklų mokinių kalbos vertinimo sistema turi būti sulyginata, tada mokiniai būtų vertinami objektyviai.

VU profesorė **Regina Koženiauskienė** pranešime „Retorinė argumentacija mokykloje: samprotavimo rašinio kūrimas“ rėmėsi maždaug šimto perskaitytų mokinių rašinių analize. Kalbininkė gretino vertinimo kriterijus ir rašinių turinį. Ir literatūrinio, ir samprotavimo rašinio vertintojai pirmiausia turėtų kreipti dėmesį į temos ir jos aspektų supratimą, į tai, ar tinkama teksto struktūra, ar kryptingai parašyta įžanga, ar aiškiai atskleista pagrindinė mintis (ką autoriai norėjo pasakyti savo kūriniais, ką mokinys suvokė, juos perskaitęs), ar tinkamai analizuojama problema, ar pagrįstos baigiamosios išvados. Literatūriniame rašinyje itin svarbi kūrinio analizė ir interpretavimas, o samprotavimo rašinyje – argumentavimas, minčių pagrindimas. Tačiau abiejų tipų rašiniuose reikia ir analizės, ir argumentavimo. Kiekvieno rašinio logika ir nuoseklumas paremti argumentavimu, be jo rašinys bus padrikas. Argumentavimas yra tarsi klijai, sutvirtinantys rašinio mintis ir jo struktūrą. Norint samprotavimuose prieiti prie teisingos išvados, reikia laikytis tokių pagrindinių sąlygų: 1) turi būti teisingas ir pačiam mokiniui aiškus pradinis samprotavimo teiginys; 2) šis teiginys turėtų būti suskirstytas į keletą smulkesnių ir sudaryti keletą dėstymo pastraipų (rekomenduojamas aukso vidurys – trys pastraipos); 3) samprotavimo eiga turi būti rišli ir logiškai nuosekli; 4) kiekvienam teiginiui argumėntų turi būti pakankamai (pageidaujama, kad jų būtų ne mažiau kaip du); 5) argumėntai neturi prieštarauti vienas kitam.

Viėšos diskusijos apie mokinių neraštingumą paskatino kalbininkus imtis mokinių rašybos tyrimų. **Aurelija Tamulionienė** (LKI) lygino būdingiausias aukštesniųjų klasių mokinių tinklaraščių ir rašinių rašybos klaidas. Ji pabrėžė, kad visi nagrinėti tinklaraščių tekstai parašyti lietuviškomis raidėmis (nėra vien „švepluoju“ būdu rašomų tekstų). O štai tarp rašinių pasitaikė tokių, kuriuose beveik visos raidės rašomos be diakritinių ženklų. Tinklaraščiuose daugiausia rasta žodžių rašymo kartu ir atskirai klaidų. Didžioji dalis tinklaraštininkų nosinių raidžių rašymo klaidų – nosinių nerašymas vienaskaitos galininke ir daugiskaitos kilmininke, įvardžiutinių žodžių galūnėse, rečiau klystama nosines rašant šaknyse ar priešdėliuose. Tinklaraščiuose pasitaikė ir kitokių rašybos klaidų, būdingų elektroniniams tekstams. Viena iš dažniausių – beveik visur, kur turėtų būti ilgasis brūkšnys, rašomas brūkšnelis. Kabutės tinklaraštininkų tekstuose dažniausiai rašomos nelietuviškos. Rašiniuose daugiausia rasta balsių ir dvibalsių rašybos klaidų: painiojami ilgieji ir trumpieji balsiai, balsiai ir dvibalsiai, balsiai *e* ir *ė*. Rečiau klystama rašant *e* ir *ia* žodžių galūnėse ar po priebalsės *j*. Kita rašinių klaidų grupė – žodžių rašymas kartu ir atskirai. Daugiausia klaidų daroma rašant neiginį *ne*, dalelytes, vieno žodžio reikšmę turinčias samplaikas. Rašiniuose daug kūrinio pavadinimų, todėl pasitaikė ir didžiųjų raidžių rašybos klaidų. Apibendrinama pranešėja teigė, kad tinklaraščiuose – mokinių savo noru kuriamuose teks-

tuose – klaidų nėra daugiau nei baigiamuosiuose rašiniuose, už kuriuos mokiniai yra vertinami. Tai rodo sąmoningą jų požiūrį į bendrinę kalbą ir atsakomybę už viešai publikuojamus tekstus.

Akvilė Jovaišienė ir **Kęstutis Bredelis** (VU) pranešime „Grožinio teksto suvokimas ir skaitymo patirtis“ apžvelgė tyrimą, kaip 8 klasės mokinių skaitymo patirtis susijusi su lietuvių kalbos mokymosi rezultatais. Tyrimo autoriai pasinaudojo dviejų mokyklų 128 mokinių standartizuoto teksto suvokimo testo rezultatais, trimestrų įvertinimais ir jų užpildytomis anketomis apie savo skaitymo patirtį. Beveik du trečdaliai apklaustųjų nurodė, kad mėgsta skaityti. Paaiškėjo, kad maždaug pusė apklaustųjų skaito papildomai ir tai teigiamai susiję su jų lietuvių kalbos mokymosi rezultatais. Beveik po lygiai pasidalijo mokinių nuomonės apie skaitymą: vieni jį vertina kaip turiningą veiklą, bet beveik tiek pat mokinių skaito tik todėl, kad yra verčiami mokytojų arba tėvų.

Kartu su **Tatjana Jevsikova** parengtą pranešimą apie programinės ir aparatinės įrangos trūkumus, darančius neigiamą poveikį mokinių kalbai, perskaitė **Gintautas Grigas** (VU MII). Pasak jo, sunku įsivaizduoti mokinį be kompiuterio, bet jeigu kompiuteris ir jo programos nėra pritaikytos lietuvių kalbai arba nepakankamai pritaikytos, reikia laukti neigiamo poveikio kalbos kultūrai. Pranešėjas papasakojo apie tyrimą, kaip įvairių Europos kalbų vartotojai bendraudami programa „Skype“ rašo savo gyvenamosios vietos pavadinimą. Dėmesys kreiptas į pavadinimus, kuriuose vartojami savitieji įvairių kalbų rašto ženklai (iš lietuviškų vietovardžių, pavyzdžiui, tinkami būtų *Panevėžys* ar *Klaipėda*, bet ne *Vilnius* ar *Kaunas*). Lietuviai pagal savitųjų rašto ženklų vartojimą atsidūrė paskutinėje vietoje. Ėmus ieškoti tokios padėties priežasčių paaiškėjo, kad tik nedaugelyje mokyklų naudojama lietuviška klaviatūra, kurioje savytosios lietuviškos raidės yra lygiavertėse pozicijose su kitomis raidėmis ir jų rinkimas nesukelia nepatogumų. 2014 m. rudenį buvo patikrinta, kokiais klaviatūras turi didesnėse Vilniaus, Kauno ir Šiaulių parduotuvėse esantys kompiuteriai. Iš 369 apžiūrėtų kompiuterių nė vienas neturėjo ant klavišų užrašytų savitųjų lietuvių kalbos raidžių, o su rusiškomis raidėmis buvo 31 proc. kompiuterių. Buvo atliktas ir analogiškas eksperimentas nedideliame Suomijos mieste. Jo dviejose parduotuvėse buvo rasti 33 kompiuteriai ir visų klaviatūrose buvo visos savytosios suomių kalbos raidės. Pranešėjas teigė, kad susiklosčiusią padėtį galima ištaisyti, tam nereikia didelių investicijų, svarbiausia – neišleisti nekokybiškos produkcijos.

Apie pačią dažniausią klaidą, apie kurią rašoma jau bene šimtą metų nuo Jono Jablonskio laikų, – nelietuviško (slaviškojo) būvio įnagininko vartojimą vietoj dvejybinių linksnių – pranešimą parengė **Solvita Labanauskienė** (LKI). Ne tik mokinių, bet visos visuomenės kalba, pranešėjos žodžiais tariant, rodo, jog dabartinėje lietuvių kalboje dvejybinių linksnių vartojimo normos nėra tvirtos. Norint išsiaiškinti, kokių galima tikėtis vartosenos pokyčių netolimoje ateityje, panagrinėta tokių konstrukcijų varto-

sena 2014 m. abiturientų lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino rašiniuose. Pranešime pateikta duomenų iš pietų aukštaičių ploto (Alytaūs apskrities) mokinių rašinių. Tolesni tyrimai turėtų parodyti, ar esama kokių regioninių šio reiškinio vartosenos skirtumų. Patyrinėta, kokio modelio būvio raiškos normos, su kuriais veiksmažodžiais atrodo silpniausios, turint galvoje ir tai, kad dabartiniai mokiniai nebepatiria tiesioginės rusų kalbos įtakos (išskyrus kitakalbius mokinius). Daugiausia rasta atvejų, kai būdvardžių ir būdvardiškai vartojamų žodžių įnagininkas būviui reikšti vartojamas vietoj: a) **vardininko** (*Žmogų slėgė ir slėgs tam tikri nemalonumai, bet jis juos įveikęs taps tik stipresniu* (=stipresnis); b) **naudininko** (*Laikas praleistas kartu suteikia drąsos žengti pirmyn, leidžia jaustis pakylėtu* (=pakylėtam)); c) **galininko** (*Meilė šiems vaikams bei meilė Severjai darė jį laimingą, kilnią, gerą* (=laimingą, kilnią, gerą)). Retesni atvejai, kai mokiniai nesugeba pavartoti dvejybinio **kilmininko**. Pavojingiausi veiksmažodžiai, su kuriais daugiausia rasta nenorminių būvio raiškos atvejų, yra **būti, išlikti, laikyti, (pa)daryti, jaustis, tapti**. Kad mokiniai ne iki galo supranta būvio raišką, matyti iš tame pačiame rašinyje aptinkamų taisyklingų ir netaisyklingų variantų. Atkreiptas dėmesys ir į hiperkorekcijos atvejus. Pranešėjos manymu, reikia ieškoti tokios vartosenos priežasčių ir veiksmingesnių metodų, kaip mokyti dvejybinių linknių, kad šios sintaksės normos būtų išlaikytos.

Aurelija Gritėnienė (LKI) perskaitė pranešimą „Kvapas šiuolaikinėje lietuvių vaikų prozoje ir lietuvių kalbos pamokose. Ko galime išmokti?“. Pasak jos, lietuvių vaikų literatūroje daugiau dėmesio skiriama aprašomo pasaulio vaizdams ir garsams, tačiau ne vieno autoriaus kūrinys kvapas iškyla kaip ypač svarbus elementas kuriant personažų charakterius, aplinką, laiką, nusakant įvairias emocijas. Perskaičius daugiau nei du šimtus XXI a. lietuvių autorių vaikų prozos tekstų nustatyta, kad net 85 kūrinuose užsimenama apie įvairius augalų kvapus. Lietuvių autoriai savo kūrinuose pirmiausia kalba apie malonų augalų kvapą, kur kas rečiau vaikų prozoje minimi nemalonūs augalų kvapai, dar rečiau užsimenama apie bekvapius augalus. Apibūdinti malonų augalų kvapą padeda įvairios meninės išraiškos priemonės (epitetai, palyginimai, retoriniai sušukimai ir kt.). Lietuvių kalbos pamokose tai gali tapti puikia medžiaga aiškinant mokiniams žodžių semantinį skirtumą, kalbant apie sinoniminiuosius santykius ir įvairias stiliaus ypatybes – vaizdingumą, įtaigumą, tikslumą, gyvumą ir kt.

Viešnia iš Liepojos universiteto **Dzintra Šulcė** (Šulce) aptarė probleminių latvių kalbos rašybos dalykų mokymą mokykloje. Tyrimai rodo, kad į mokinių rašybos įgūdžius krypta dėmesys visame pasaulyje. Dėl prastėjančių rašybos įgūdžių nerimauja rusai, prancūzai, vokiečiai, tad ir lietuviai ar latviai – ne išimtis. Pranešėjos manymu, reikia keisti mokyklų programų turinį, mažinti teorinės medžiagos apimtį, daugiau dėmesio skirti praktiniams kalbos mokymosi klausimams.

Sauliaus Vasiliausko (LKI) pranešime „Kokį mokinį ugdo lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminas?“ apžvelgta lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino užduočių raida nepriklausomoje Lietuvoje; dabartinė užduotis ir jos vertinimas (ekspertų išvados). Pranešėjas svarstė, kokią vietą egzaminas užima lietuvių kalbos ir literatūros mokymosi procese; kokių reakcijų sulaukia jo pokyčiai; kokią įtaką egzamino užduotis ir nuomonės apie ją gali turėti mokinių, o ir apskritai visuomenės, požiūriui į kalbą ir literatūrą. Sauliaus Vasiliausko teigimu, egzaminui tenka per didelis vaidmuo ugdymo(si) procese – mokiniai skatinami ne *ugdytis kaip kūrybiškos, laisvos, kritiškos asmenybės* (nors tai deklaruojama ugdymo programose, įvairiuose švietimo dokumentuose), o kuo kruopščiau pasirengti egzaminui. Gausiomis egzaminu rašinių įžangų ir išvadų fragmentų citatomis pranešėjas parodė, kaip trafaretiškai mokiniai dėsto savo mintis – tarsi daugybė rašinių būtų parašyta vieno žmogaus. Saulius Vasiliauskas kėlė klausimą, gal vertėtų iš naujo apsvarstyti (pasitelkus ir kitų šalių patirtį, pavyzdžiui, Suomijos) šiam egzaminui mokymo(si) procese tenkančią reikšmę ir imtis naujų, atsakingų ir motyvuotų sprendimų.

Zita Nauckūnaitė (LEU) atskleidė rašinių vertinimo subjektyvumo priežastis ir pasiūlė holistinį penkių lygmenų (SOLO taksonomijos) rašinio turinio vertinimą, kuris būtų išvaduotas nuo privalomos struktūros modelio ir nekeltų mokytojams ir mokiniams sumaišties. Kalbėdama apie objektyvųjį ir subjektyvųjį rašinių vertinimo sistemos dėmenis, kalbininkė vaizdžiai parodė, kokie mąstymo modeliai būdingi skirtingoms kultūroms. Zita Nauckūnaitė teigė, kad bendrojo lavinimo mokykloje laikant lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminą reikalaujama kurti tekstą laikantis tik dedukcinės struktūros. Dėl šios akivaizdžios priežasties 11–12 (neretai ir 9–10) klasėse ir yra mokoma rašyti iš esmės tik linijinės (dedukcinės) struktūros rašinius. Tačiau niekas nėra tyręs, ar toks mąstymo modelis mūsų kultūrai yra savas. Leisti mokiniams kurti laisvesnės struktūros tekstą bijomasi, nes manoma, kad tokių rašinių nepavyks objektyviai įvertinti.

Ritos Miliūnaitės (LKI) pranešime „Kas tobulintina lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino rašinių vertintojų darbe?“ parodyti 2015 m. atlikto Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino baigiamųjų darbų, rašytų 2014 m., vertintojų darbo kokybės tyrimo rezultatai. Buvo siekiama išsiaiškinti, kokių sunkumų kyla vertintojams taisant rašinių kalbą ir stilių. Atlikus vertintojų apklausą paaiškėjo keletas dalykų: 1) nėra aiškių mokyklai pritaikytos normų ir klaidų bei stiliaus trūkumų sampratos; 2) esama atotrūkio tarp mokymo procese ir per egzaminą keliamų reikalavimų, taip pat tarp mokytojų vertintojų ir ne vertintojų disponuojamos informacijos; 3) pasitaiko vertintojų dalykinės kompetencijos trūkumų, stokojama galimybių tobulintis. Tyrimas atskleidė, kad lietuvių kalbos ir literatūros valstybinių brandos egzaminų baigiamųjų darbų kalbos vertinimo sistema turi silpnų vietų, kur gali reikštis vertintojų subjek-

tyvumas. Tobulinti vertinimo sistemą padėtų aiškesnis jos siejimas su visu mokymo procesu; kalbos ir normos bei stilingumo sampratos mokykloje išgryninimas; naujais pagrindais parengtas bendras ir visiems prieinamas kalbos bei stiliaus taisymsų aprašas; vertintojų kvalifikacijos kėlimas aktyviomis formomis.

Apie iš anksto parengtų viešojo kalbėjimo įskaitos kalbų prekybą kalbėjo **Rita Urnėžiūtė** (MELC) („Viešojo kalbėjimo įskaita ar kreivų veidrodžių karalystė“). Pasak pranešėjos, kiekvieną pavasarį, kai 10 ir 12 klasių mokiniai rengiasi laikyti viešojo kalbėjimo įskaitą, tradiciškai suaktyvėja kalbų pardavėjai. Tuo pat metu ir žiniasklaidoje beveik tradiciškai imama abejoti šio verslo teisėtumu, kritikuoti pardavėjų siūlomų kalbų kokybę, svarstyti, ar dabartinė viešojo kalbėjimo įskaitų tvarka nenuvertina lietuvių kalbos ir literatūros kaip dėstomųjų dalykų, ar nežlugdo lituanistinio ir kultūrinio ugdymo. Norint geriau suvokti, kaip mokiniai rengiasi šiai įskaitai ir ką apie ją mano, 2015 m. pavasarį surengta anoniminė 10–12 klasių mokinių apklausa (išsamiau apie jos rezultatus žr. toliau, p. 15–21).

Konferencija baigta diskusija apie stiliaus sampratą mokykloje. Irena Smetonienė, Kęstutis Bredelis, Vilija Dailidienė, Vida Lisauskienė, Rita Miliūnaitė ir pranešimų paklausti susirinkę mokytojai svarstė, kas (ir ar visada pagrįstai) mokinių rašiniuose žymima kaip stiliaus klaidos, ką daryti, kad rašinių stilius netaptų šiukšlynu, o jų vertinimas būtų objektyvesnis, tačiau nesprautų mokinių mąstymo į vienus „pavyzdinius“ rėmus.

Solvita Labanauskienė